

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Hoedsters van vrouwenrechten: Verborgen geschiedenissen zichtbaar maken: hoedsters van vrouwenrechten: Verborgen geschiedenissen zichtbaar maken

Klep, K.F.M.; Sandelowsky-Bosman, C.M.; Loof, J.P.; Lawson, R.

Citation

Klep, K. F. M., & Sandelowsky-Bosman, C. M. (2024). Hoedsters van vrouwenrechten: Verborgen geschiedenissen zichtbaar maken: hoedsters van vrouwenrechten: Verborgen geschiedenissen zichtbaar maken. In J. P. Loof & R. Lawson (Eds.), *Diverse mensen en gelijke rechten anno 2024: Essays ter gelegenheid van het emeritaat van prof. Titia Loenen als hoogleraar Mensenrechten en diversiteit* (pp. 97-103). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4194928>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4194928>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Katrien Klep & Chrisje Sandelowsky

1 INLEIDING

Wie interesse heeft in vrouwenrechten moet bereid zijn zich werkelijk te verdiepen in de positie van vrouwen: in welke sociaaleconomische context bevinden vrouwen zich, met welke normatieve kaders, cultureel of anderszins, interacteren zij, welke historische ontwikkelingen en institutionele structuren liggen aan die kaders ten grondslag?

Dit korte essay, ter ere van het afscheid van professor Titia Loenen, is een ode aan de vrouwen die leven in deze onderdrukte en gemarginaliseerde geschiedenissen. Het essay is ook een ode aan de vrouwen die deze geschiedenissen en onderliggende (machts)structuren aan het licht proberen te brengen. Het essay appelleert daarmee aan de voortdurende relevantie van het VN-Verdrag inzake de Uitbanning van alle Vormen van Discriminatie van Vrouwen, dat een belangrijke rol speelt in het academisch werk en onderwijs van Titia Loenen.

In deze bijdrage gaan we kort in op zes vrouwelijke auteurs (Merry, Loenen, Dehue, Schipper, Atwood en Ugrešić) die zich ieder op hun manier hebben verdiept in de positie van vrouwen. We hebben gekozen voor wetenschappelijke werken en romans. In de bibliografie staan behalve de werken zelf ook enkele interessante interviews en podcasts met en/of over de auteur en hun werk.

2 VOORBIJ CULTUUR EN RECHT : SOCIAALECONOMISCHE REALITEITEN VAN VROUWEN

In alle maatschappijen bestaan (botsende) normatieve kaders met bijbehorende culturele praktijken voor mannen en voor vrouwen. Dit roept belangrijke vragen op, zoals: hoe komt dat zo? Waar komen die kaders en praktijken vandaan? Welke (institutionele) structuren houden die kaders en praktijken in stand? Wie in een gemeenschap of maatschappij hebben daar belang bij

en wie niet? Antropologe Sally Engle Merry (1944-2020)¹ laat in haar boek *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice* (2003) zien wat we over het hoofd zien als we problemen die vrouwen treffen 'culturaliseren':

'The idea that culture is a problem for human rights, that for example it stands as a barrier to women's equality, is related to a more general tendency to culturalize problems. [...] This means that it is a way to interpret women's subordination in terms of cultural practices that suppress them rather than economic or political problems their communities face.'²

Engle Merry nodigt ons hier uit om culturele praktijken ook als een uitdrukking te zien van dieperliggende sociale, economische en politieke structuren.

In haar artikel over de vraag of het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK) en het VN-Kinderrechtencomité de notie van 'gender' voldoende adresseren, vraagt Titia Loenen ook aandacht voor de sociale, economische, culturele en politieke context waarin vrouwen zich verhouden tot kinderen.³ Zij stelt dat het IVRK geen genderperspectief heeft omdat het IVRK slechts spreekt over 'ouders' zonder te benoemen of het gaat om de vader of de moeder. Dit, zo stelt Loenen, negeert de sociaalpolitieke context en de asymmetrische verhoudingen tussen mannen en vrouwen. Het Kinderrechtencomité gaat voorbij aan de realiteit dat het meestal de vrouwen zijn die de verantwoordelijkheid dragen voor de zorg, met name als kinderen nog klein zijn.⁴

Ook Loenen nodigt uit om dieper te kijken: wat ligt er áchter de notie van 'ouders'? De vraag wat een bepaald recht in de praktijk betekent en wie daarvoor de verantwoordelijkheid draagt, wordt onvoldoende gesteld waardoor ongelijkheid onzichtbaar blijft. In het vak *Discrimination Law* moedigde Titia Loenen studenten aan de *impliciete* standaard te identificeren in allerlei sociale normen en te bedenken waar deze vandaan komt. Zo vroeg zij bijvoorbeeld haar studenten te reflecteren op de *Sahin*-zaak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens.⁵ Het Hof vond het hoofddoekverbod op de universiteit niet onrechtmatig omdat Turkije mocht ageren tegen politiek extreme bewegingen. Vrouwenrechten vond het Hof in dit verband ook van belang. Loenen vroeg haar studenten: Wat is de sociale norm? Waar komt die norm vandaan? Gaat het hier om een sociale (mannelijke?) norm die opgedrongen wordt aan (gelovige) Turkse vrouwen? Kunnen zij zelf beslissen? Titia's

1 Griffiths 2021, p. 1250-1259.

2 Merry 2003, p. 63-64.

3 Loenen 2017, p. 173-191.

4 Loenen 2017, p. 181-182.

5 EHRM, 10 november 2005, *BAHÝN v. TURKEY*, Application no. 44774/98.

colleges dagen uit om vragen te stellen bij concepten, normen en perspectieven die je anders misschien gewoon zou aannemen.

3 VERBORGEN GESCHIEDENISSEN

Wie onderzoek doet naar vrouwen en hun rechten komt ook diep verborgen geschiedenissen tegen. Wat de auteurs en de werken die in dit essay besproken worden verbindt, is de bereidheid om diep te graven naar wat het betekent om een vrouw te zijn, en voorbij de culturele beelden te kijken die we allemaal zien als we denken aan een zwangere vrouw, een weduwe, een heks. Deze vrouwen vragen zich af: wat betekent dat eigenlijk 'zwanger van een kind'? Wat betekent dat voor de positie van de vrouw ten opzichte van dat kind? Wat betekent het om een weduwe te zijn in sociaaleconomische termen? En wat doet het beeld van de heks met de positie van (oudere) vrouwen in het publieke leven? Bovendien speelt 'de wetenschap' in al deze werken een rol.

Trudy Dehue (72), psycholoog, filosoof, emeritus hoogleraar wetenschapstheorie en wetenschapsgeschiedenis in Groningen, schreef het boek *Ei, foetus, baby: Een nieuwe geschiedenis van zwangerschap* over hoe er door de eeuwen heen met zwangere vrouwen is omgegaan.⁶ Hierbij stuitte zij, tot haar eigen verrassing op verborgen geschiedenissen, die laten zien hoe de wetenschap, de kerk en anderen omgingen met de ongeboren vrucht en hoe het leven van zwangere vrouwen ondergeschikt kon worden gemaakt aan de normatieve kaders van die wetenschap, religie en maatschappij. Wat haar boek angstaanjagend goed laat zien, is hoe een vrouw, op het moment dat zij zwanger wordt een belangrijk deel van haar autonomie verliest en ondergeschikt wordt gemaakt aan de inmenging van derden, zoals de pastoor en de arts.

Mineke Schipper (84), emeritus hoogleraar interculturele literatuurwetenschap aan de Universiteit Leiden, schreef het boek *Weduwen. Een nooit vertelde geschiedenis*.⁷ Mineke Schipper kwam tot haar onderwerp, door een eerder onderzoek dat zij deed naar de beeldvorming van vrouwen in spreekwoorden. Ze ontdekte dat er veel negatieve connotaties aan deze spreekwoorden kleven. Bijvoorbeeld: 'Een vrouw die haar man begraaft, vindt het niet erg er nog een te begraven' (Frans spreekwoord).⁸ In haar boek over weduwen verdiept Schipper zich in de verborgen wereld van weduwen, in de geschiedenis en vandaag de dag. Ze beschrijft de culturele praktijken en rituelen, geboden en verboden, die weduwen ondergaan na het verlies van hun echtgenoot. Strakke normen dicteren de antwoorden op vragen als: 'van wie is zij na de dood van

6 Podcast 'Het Uur,' 8 december 2023.

7 Van Es 2023.

8 Schipper 2012, p. 134.

haar man? Van wie is haar lichaam? Wie heeft recht op de kinderen en wie op de erfenis? Eeuwenoude kwesties van eigendom en onteigening spelen nog veelvuldig mee als het gaat om hedendaagse rechtsposities.⁹

Schipper laat zien hoe vrouwen met hun man ook hun bestaanszekerheid kunnen verliezen en welke rol de schoonfamilie, de normen van de gemeenschap en nationale wetgeving daarin kunnen spelen. Ze laat de enorme discrepantie zien tussen wetgeving wereldwijd die betrekking heeft op eigendomsrechten van vrouwen en de significante discriminatie waarmee vrouwen in de praktijk geconfronteerd worden ten aanzien van die eigendomsrechten.¹⁰ In haar inleiding schrijft ze: 'Volgens een schatting uit 2021 telt onze planeet ruim 258,5 miljoen weduwen en leeft één op de tien in extreme armoede.' Bovendien, stelt ze, is deze groep onzichtbaar.¹¹ Weduwen kunnen meisjes en vrouwen zijn van alle leeftijden. Schipper wijst erop dat daar waar kindhuwelijken zijn, ook kindweduwen zijn. Dit is een kwetsbare groep binnen een kwetsbare groep.¹²

De Canadese auteur *Margaret Eleanor Atwood* (84), publiceerde in 1985 *The Handmaid's Tale*. Deze klassieke dystopische roman beschrijft een allesoverheersende dictatuur, Gilead, waarin vrouwen gereduceerd zijn tot hun vermogen om kinderen te krijgen of niet. Naar Atwoods eigen zeggen, is de roman gebaseerd op bestaande vormen van onderdrukking; niets van wat er in het boek staat zou in die zin 'verzonnen' zijn. Alle vormen van onderdrukking die in het boek samenkomen hebben in enige vorm, op enig moment in de geschiedenis in de wereld bestaan.

De geschiedenis speelt nog op een andere manier een rol in haar roman. De epiloog van het boek, 'Historical notes on the Handmaid's Tale' is een transcript van 'het twaalfde symposium on Gileadean Studies' dat plaatsvond in het jaar 2195.¹³ Aan het woord is de mannelijke professor die verantwoordelijk is voor het transcriberen van de 30 cassettebandjes waarop Offred, het belangrijkste vrouwelijke personage van de roman, haar verhaal, the Handmaid's Tale, insprak.

Atwoods epiloog laat onder andere zien hoe 'wetenschap' ook geschiedenissen kan verbergen. De professor zet de stem van de vrouwelijke getuige steeds verder op afstand door te suggereren dat de bandjes nep zouden kunnen zijn, flauwe grapjes te maken over vrouw-zijn, het relativiseren van het regime van Gilead door te benadrukken dat zijn toehoorders niet te snel moeten oordelen over de Gileadeans aangezien de situatie in de wereld toen heel anders was

9 Schipper 2023, p. 26.

10 Schipper 2023, figuur 25 en 26, en pp. 177-190.

11 Schipper 2023, p. 11.

12 Schipper 2023, p. 148-154.

13 Atwood 1996, pp. 307-320.

dan nu, door de opleiding van de vrouw achter de stem belachelijk te maken, door haar te bekritisieren over het soort verhaal dat ze vertelde:

‘[S]he could have told us much about the workings of the Gileadean empire, had she had the instincts of a reporter or a spy. (...) However we must be grateful for any crumbs the Goddess of History has designed to vouchsafe us.’¹⁴

Atwood eindigt de lezing van de professor en haar boek met: ‘Are there any questions?’ en doet daarmee een direct appél op haar lezer: welke vragen schieten er nu door jóuw hoofd? En wat zegt dat over jou en hoe jij hiernaar kijkt?

Ook in haar boek *Baba Jaga legde een ei* gaat Dubravka Ugrešić (1949-2023)¹⁵ een complex spel aan met de lezer. Het boek gaat op alle mogelijke manieren over de mythische Baba Jaga, de oude vrouw met een haakneus die rondvliegt in een vijzel met de stamper als roeispaan en woont in een hut op kippenpoten. In verhalen, mythen en sprookjes verbeeldt ze soms de wijze oude vrouw met goede raad, maar ook een donkere kracht die de held dwarsboomt. Niña Weijers schrijft in het inleidende essay dat Dubravka Ugrešić altijd weer aan voorgekookte ideeën over inhoud, toon, identiteit wilde ontsnappen.¹⁶ Dat zie je terug in het boek. In het eerste deel van het boek vertelt de ik-persoon, een schrijfster, over haar relatie met haar moeder die in Zagreb woont wiens wereld steeds kleiner wordt. Het tweede deel van het boek, dat leest als een sprookje of een parabel, is het verhaal van drie vriendinnen op leeftijd met zeer uiteenlopende persoonlijkheden en persoonlijke geschiedenissen die een kuuroord bezoeken.

Het derde deel van het boek is een lange brief van Slavist Dr. Aba Bagay aan de redacteur van de eerste twee delen van het boek. Hij heeft deze Dr. Aba Bagay gevraagd om te beoordelen of die tekst inderdaad gebaseerd is op de mythe van Baba Jaga. Wat volgt is zijn bijna honderd bladzijden getiteld ‘Baba Jaga voor beginners’. Een stroom van namen, mythen, sprookjes, gebruiken en rituelen overspoelt de lezer. Het beeld van Baba Jaga kantelt voortdurend, steeds wordt weer een ander aspect belicht. Dan wendt deze Dr. Aba Bagay zich weer tot de redacteur, ze windt zich op over het feit dat die misschien gedacht zou kunnen hebben dat de hele geschiedenis van de Baba Jaga’s zich in enkele tientallen pagina’s zou laten samenvatten.¹⁷ Ze schrijft:

‘Ik heb de deur maar een klein beetje opengezet en u de kans gegeven om een krasje te zetten in het oppervlak van een gigantische ijsberg. Die ijsberg bestaat

14 Atwood 1996, pp. 318-319.

15 Podcast ‘Wat Blijft,’ 27 maart 2023.

16 Ugrešić 2024, p. 13-14

17 Ugrešić 2024, p. 368.

uit de miljoenen en miljoenen vrouwen die de wereld sinds mensheugenis draaiende houden. ... Ik weet alleen zeker dat u in Baba Jaga voor beginners over een belangrijk detail heen hebt gelezen : in sommige sprookjes slaapt Baba Jaga met een zwaard onder haar hoofd. (...) stelt u zich eens voor dat de vrouwen (...), dus de Baba Jaga's van deze wereld, naar het zwaard grijpen dat onder hun hoofd ligt (...).'¹⁸

Niña Weijers eindigt haar essay met:

'Je zou zeggen dat dit boek naadloos aansluit bij een tijd waarin de heks wordt omarmd als feministisch symbool van de mannelijke angst voor vrouwelijke onafhankelijkheid. Oude verhalen worden met nieuwe ogen gelezen, wie verguisd werd wordt als heldin op het schild gehesen. Wat Baba Jaga legde een ei zo onmodieus goed maakt, is dat Ugrešić nergens kiest voor een dergelijke versimpeling, maar de figuur en de mythe van Baba Jaga laat zien als het vat vol complexe tegenstrijdigheden dat ze is: moeder en kinderloos, huiveringwekkend en behulpzaam, onderdrukt en geëmancipeerd [...] Baba Jaga is, vóór alles wat ze ook is, een schrikbeeld. Ugrešić houdt dat schrikbeeld niet alleen in ere, ze eist Baba Jaga's recht op om een schrikbeeld te zijn.'¹⁹

4 SLOTWOORD

Wat deze auteurs en boeken laten zien zijn donkere en verschrikkelijke geschiedenissen, maar ze laten ons ook zien dat we daar niet moeten stoppen. We kunnen die donkere geschiedenissen gebruiken om licht te laten schijnen op daar waar het in het heden donker is. We weten nu dat culturele normen, praktijken en beeldvorming niet op zichzelf staan, zij worden geproduceerd door machtsverhoudingen in maatschappijen én drukken die machtsverhoudingen uit, veelal op de levens en lichamen van vrouwen. Nu we dat weten, kunnen we dat laten zien in de wetenschap door erover te doceren of te schrijven of in kunst. Het is ook duidelijk dat juristen het zich niet kunnen permitteren om enkel notie te nemen van vrouwenrechten door de lens van het rechtssysteem. We weten immers beter. De bril die Titia Loenen haar studenten leert op te zetten tijdens haar colleges, om datgene wat impliciet is, verborgen is, zichtbaar te maken, is absoluut onmisbaar in dat streven.

18 Ugrešić 2024, p. 368 -369.

19 Ugrešić 2024, p. 17-18.

BIBLIOGRAFIE

Atwood 1996

M. Atwood, *The Handmaid's Tale*, Londen: Vintage 1996. Oorspronkelijk gepubliceerd in 1985.

Dehue 2023

T. Dehue, *Ei, foetus, baby: Een nieuwe geschiedenis van zwangerschap*, Amsterdam: Atlas Contact 2023.

Griffiths 2021

S.A. Merry, 'Remembering Sally Engle Merry: Her scholarship and her legacy', *Oñati Socio-Legal Series* 2021/6, p. 1250-1259.

Loenen 2017

T. Loenen, 'Toward an integrated approach to intra-family relations under the CRC and CEDAW. Some reflections', in: E. Brems, E. Desmet & W. Vandenhoe, *Children's rights law in the global human rights landscape. Isolation, inspiration, integration?* Londen: Routledge 2017, p. 173-191.

Merry 2006

S.E. Merry, *Human Rights and Gender Violence. Translating International Law into Local Justice*, Londen: University of Chicago Press 2006.

Schipper 2012

M. Schipper, *Trouw nooit een vrouw met grote voeten. Wereldwijsheid over vrouwen*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker 2012. Oorspronkelijke editie: *Never Marry a Woman with Big Feet. Women in Proverbs from around the World*, Yale University Press 2004.

Schipper 2023

M. Schipper, *Weduwen. Een nooit vertelde geschiedenis*, Amsterdam: Prometheus 2023.

Ugrešić 2024

D. Ugrešić, *Baba Jaga legde een ei*, Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar 2024.

Van Es 2023

G. van Es, 'Vroeger werd de vrouw als verloren beschouwd, na de dood van haar man', *NRC-Handelsblad* 6 april 2023.

Weijers 2024

N. Weijers, 'Niña Weijers over Baba Jaga, de oeroude heks die nog altijd een schrikbeeld moet zijn', *NRC-Handelsblad* 28 maart 2024.

PODCASTS

'Dubravka Ugrešić (27 maart 1949 – 17 maart 2023) – S02', *Wat Blijft*, aflevering 51, 27 maart 2023.

'Het Uur met hoogleraar wetenschapstheorie en -geschiedenis Trudy Dehue', *NRC-Handelsblad* 8 december 2023.